

LEX ZOLL

ZARYS PRAWNO-EKONOMICZNO-HISTORYCZNY

Robert Jastrzębski

MONOGRAFIE

LEX ZOLL

ZARYS PRAWNO-EKONOMICZNO-HISTORYCZNY

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. o przeliczeniu zobowiązań prywatno-prawnych

Robert Jastrzębski

MONOGRAFIE

Wydanie publikacji dofinansowane przez Uniwersytet Warszawski

Wydawca

Grzegorz Jarecki

Redaktor prowadzący

Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne

JustLuk

Łamanie

JustLuk Łukasz Drzewiecki, Justyna Szumiół, Krystyna Szych

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer SA, 2016

ISBN 978-83-264-9596-0

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów / 7

Wstęp / 11

Rozdział I

Waloryzacja w okresie pierwszych lat niepodległości / 23

1. Moratoria i orzecznictwo sądowe / 23
2. Projekt waloryzacyjny F. Zolla / 62
3. Projekt rozporządzenia waloryzacyjnego / 78

Rozdział II

Lex Zoll – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. o przerechowaniu zobowiązań prywatno-prawnych / 115

1. Treść rozporządzenia / 115
2. Zmiany rozporządzenia o przerechowaniu zobowiązań prywatno-prawnych oraz regulacje z nim związane / 155
3. Umowy międzynarodowe zawarte przez II Rzeczpospolitą w zakresie waloryzacji – przerechowania zobowiązań prywatno-prawnych / 168
4. Zgodność rozporządzenia o przerechowaniu zobowiązań prywatno-prawnych z ustawą konstytucyjną oraz ustawą o naprawie Skarbu i reformie walutowej, w tym z obowiązującym prawem prywatnym / 176
5. Opinie na temat regulacji z zakresu przerechowania zobowiązań prywatno-prawnych / 186
6. Przerechowanie należności prywatnoprawnych a druga stabilizacja złotego / 202
7. Waloryzacja – przerechowanie zobowiązań prywatnoprawnych w innych państwach / 209

Rozdział III

Orzecznictwo sądowe / 218

1. Uwagi ogólne / **218**
2. Poszczególne należności oraz zagadnienia / **220**
  - 2.1. Wierzytelności hipoteczne / **220**
  - 2.2. Listy zastawne i obligacje / **227**
  - 2.3. Rachunki bankowe (wkładki oszczędnościowe) / **229**
  - 2.4. Ubezpieczenia / **231**
  - 2.5. Należności wekslowe i czekowe / **231**
  - 2.6. Należności i zobowiązania Skarbu Państwa i kolei / **233**
  - 2.7. Należności pieniężne wynikające z innych tytułów prawnych / **236**
  - 2.8. Stan majątkowy dłużnika / **241**
  - 2.9. Przerachowanie na podstawie umowy stron / **242**
  - 2.10. Ustalone i przyjęte należności pieniężne / **244**
  - 2.11. Przerachowanie należności pieniężnych cudzoziemców / **247**
  - 2.12. Postępowanie w sprawach o przerachowanie / **255**

Zakończenie / **259**

Summary / **269**

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej
z dnia 14 maja 1924 r. o przerachowaniu zobowiązań
prywatno-prawnych / **277**

Wykaz źródeł i literatury / **307**

Wykaz skrótów

AAN	Archiwum Akt Nowych
AP	Archiwum Państwowe
CKO	Czasopismo Kas Oszczędności
CPH	Czasopismo Prawno-Historyczne
CPiE	Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne
CSR	Czasopismo Spółdzielni Rolniczych
Cz. Adw. Pol.	Czasopismo Adwokatów Polskich. Dział Województw
Dz. Woj. Zach.	Zachodnich
Dz.	Dziennik
Dz. Pr. Kr. Pol.	Dziennik Praw Królestwa Polskiego
Dz. Pr. Ks. War.	Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego
Dz. Pr. Pań. Pol.	Dziennik Praw Państwa Polskiego
Dz. U.	Dziennik Ustaw
Dz. U. Śl.	Dziennik Ustaw Śląskich
Dz. Urz.	Dziennik Urzędowy
Dz. Urz. MS	Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości
GA	Głos Adwokatów
GB	Gazeta Bankowa
Gł.Wierz.	Głos Wierzyteli
GP	Głos Prawa
GS	Głos Sądownictwa
GSW	Gazeta Sądowa Warszawska
GWG	Górnośląskie Wiadomości Gospodarcze
k.	karta

k.c.	ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst pierwotny: Dz. U. Nr 16, poz. 93 ze zm.; tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 121 ze zm.)
k.z.	rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598 ze zm.)
KN	Kodeks Napoleona
Konstytucja marcowa	ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 44, poz. 267 ze zm.)
ł.	łam
M.P.	Monitor Polski
NF	Nowiny Finansowe
NTA	Najwyższy Trybunał Administracyjny
Ob.Wierz.	Obrona Wierzcycieli
OP SN Dz. Cyw.	Orzeczenia Polskiego Sądu Najwyższego. Dział Cywilny
OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
PiH	Przemysł i Handel
PiP	Państwo i Prawo
PKKP	Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa
PN	Przeгляд Notarialny
PPH	Przeгляд Prawa Handlowego
PPiA	Przeгляд Prawa i Administracji
PRM	Prezydium Rady Ministrów
Prz. Gosp.	Przeгляд Gospodarczy
PS	Przeгляд Sądowy
PSL	Polskie Stronnictwo Ludowe
PU	Przeгляд Ubezpieczeniowy
Rkt.	rektyfikaty
RM	Rada Ministrów
RP (R.P.)	Rzeczpospolita Polska
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
RPiE	Ruch Prawniczy i Ekonomiczny (od 1925 r. RPEiS)

RPUKU	Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń
RPW	Rocznik Prawniczy Wileński
SA	Sąd Apelacyjny
SC	Studia Cywilistyczne
SN	Sąd Najwyższy
SO	Sąd Okręgowy
t.	tom; w przypadku AAN –teczka
Th. Pol.	Themis Polska
WPP	Wileński Przegląd Prawniczy
Zb. Orz. SN	Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby
Orz. Izb. Cyw.	Cywilnej
Zb. Wyr. NTA	Zbiór Wyroków Najwyższego Trybunału Administra- cyjnego

Necessitas non habet legem

Termin „*lex Zoll*” po raz pierwszy użyty został przez E. Tilla w dodatku do lwowskiego „Przeglądu Prawa i Administracji” w 1923 r.¹ Publikacja stanowiła krytykę waloryzacji świadczeń pieniężnych zaproponowaną przez F. Zolla, która zamieszczona została w „Przeglądzie Notarialnym”², później zaś projekt ustawy ukazał się na łamach krakowskiego „Zasopisma Prawniczego i Ekonomicznego”³. Pojęcie to pierwotnie obejmowało rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. o przerachowaniu zobowiązań prywatno-prawnych (Dz. U. Nr 42, poz. 441 ze zm.; tekst jedn.: Dz. U. z 1925 r. Nr 30, poz. 213), a następnie – po ukazaniu się w grudniu 1924 r. kolejnych rozporządzeń waloryzacyjnych – używano w ogóle pojęcia *lex (leges) Zoll* bądź prawo Zolla, które oznaczało całość ustawodawstwa waloryzacyjnego obejmującego nie tylko zobowiązania prywatnoprawne, lecz także publicznoprawne⁴. Należy zaznaczyć, że *lex Zoll* formalnie do dziś nie zostało uchylone, a w skorowidzu do przepisów prawnych uznawane było za prawo obowiązujące jeszcze w dniu 1 stycznia 1970 r.⁵

---

¹ E. Till, *Lex Zoll*, dodatek do PPIA 1923, z. 4–6.

² F. Zoll, *Stały miernik wartości*, PN 1923, nr 1–2.

³ F. Zoll, *Projekt ustawy o waloryzacji należności pieniężnych, opartych na tytułach prywatno-prawnych*, CPIE 1923, nr 7–9.

⁴ Zob. H. Tennenbaum, *Struktura Gospodarstwa Polskiego*, t. 2, *Kredyt*, Warszawa 1935, s. 238–242; Fryderyk Zoll 1865–1948. *Prawnik – uczoney – kodyfikator*, red. A. Mączyński, Kraków 1994, s. 41–42.

⁵ Zob. Z. Keck, *Skorowidz przepisów prawnych ogłoszonych w Dzienniku Ustaw i Monitorze Polskim w latach 1918–1939 i 1944–1969. Stan prawny na dzień 31 grudnia 1969 r.*, Warszawa 1970, s. 463. Formalnie rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o przerachowaniu zobowiązań prywatno-prawnych zamieszczane było w kolejnych wydaniach skorowidzów przepisów prawnych, które ukazały się po 1945 r. Zob. tenże, *Skorowidz przepisów prawnych. Przepisy ogłoszone w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1948*, Warszawa 1948, s. 111; tenże, *Skorowidz przepisów prawnych. Przepisy ogłoszone w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1949*, Warszawa 1949, s. 123; tenże, *Skorowidz*

Powszechnie za twórcę rozporządzenia uważa się F. Zolla, przy czym projekt nie był wyłącznie jego własnym dziełem⁶. Projekt bowiem był owocem poufnej ankiety, która miała miejsce w przedmiotowej sprawie w maju 1923 r. w Ministerstwie Skarbu. Jej podstawą był przygotowany uprzednio wstępny projekt F. Zolla, który został później uzupełniony pomysłami uczestników konferencji, przedstawionymi w toku dyskusji, przy czym, jak stwierdził F. Zoll, „ze względu jednak na poufność tych narad musiał on je puścić w świat pod własną firmą”⁷.

Zwolennikiem przeprowadzenia waloryzacji był W. Grabski, który uznawał, że istotne znaczenie dla odbudowy państwowości polskiej i życia gospodarczego miało przecięcie raz na zawsze sporów z tym związanych. Twierdził przy tym, że spłaty powinny być oparte na współczynniku wartości przedmiotów, na podstawie których zostały zawarte transakcje między wierzycielem a dłużnikiem. Opinię taką wyraził w czasie, gdy pełnił po raz drugi stanowisko Ministra Skarbu w 1923 r. W swoich pamiętnikach podkreślił, że: „leżało to wtedy całkowicie po linii interesów wierzycieli. Dłużnicy bali się waloryzacji i myśleli, że jej unikną. Uprzedzałem ich i wskazywałem na konieczność odpowiednich układów dobrowolnych”, dlatego „przystępując do reformy walutowej, zażądałem pełnomocnictw dla przeprowadzenia waloryzacji, bo wiedziałem, że Sejm nigdy by tej sprawy nie załatwił”⁸.

---

przepisów prawnych. Przepisy ogłoszone w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939 i 1944–1952 obowiązujące w dniu 1 kwietnia 1952 r., Warszawa 1952, s. 139; tenże, *Skorowidz przepisów prawnych ogłoszonych w Dzienniku Ustaw i Monitorze Polskim w latach 1918–1939 i 1944–1953. Według stanu prawnego na dzień 31 grudnia 1953 r.*, Warszawa 1954, s. 258; tenże, *Skorowidz przepisów prawnych ogłoszonych w Dzienniku Ustaw i Monitorze Polskim w latach 1944–1955. Według stanu prawnego na dzień 31 grudnia 1955 r.*, Warszawa 1956, s. 397; tenże, *Skorowidz przepisów prawnych ogłoszonych w Dzienniku Ustaw i Monitorze Polskim w latach 1918–1939 i 1944–1963. Stan prawny na dzień 31 grudnia 1963 r.*, Warszawa 1964, s. 424; tenże, *Skorowidz przepisów prawnych ogłoszonych w Dzienniku Ustaw i Monitorze Polskim w latach 1918–1939 i 1944–1965. Stan prawny na dzień 31 grudnia 1965 r.*, Warszawa 1966, s. 445; tenże, *Skorowidz przepisów prawnych ogłoszonych w Dzienniku Ustaw i Monitorze Polskim w latach 1918–1939 i 1944–1967. Stan prawny na dzień 31 grudnia 1967 r.*, Warszawa 1968, s. 479.

⁶ Zob. protokół konferencji z dnia 25 stycznia 1924 r. w sprawie projektu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o przerachowaniu dawniejszych zobowiązań prywatno-prawnych (AAN, PRM, Rkt. 52, t. 1, k. 277).

⁷ AAN, PRM, Rkt. 52, t. 1, k. 277. Zob. *Wspomnienia Fryderyka Zolla (1865–1948)*, oprac. I. Homola-Skąpska, Kraków 2000, s. 380 i n.

⁸ W. Grabski, *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924–1925)*, Warszawa 1927, s. 64.

Ponadto, uzasadniając jej konieczność, W. Grabski stwierdził: „Podjąłem zatem sprawę waloryzacji zobowiązań ze względu na ochronę interesów wierzycieli, ale oczywiście zrozumiałem, że między ich interesami a interesami dłużników państwo musi doprowadzić do rozumnego i godziwego kompromisu. Ażeby do tego doszło uprosiłem prof. Zolla z Krakowa, by podjął się trudnej misji zbadania poglądów tych dwóch stron w osobie licznych reprezentantów jednych i drugich i opracował odpowiedni projekt”⁹.

Prawdopodobnie dokonany przez Prezesa Rady Ministrów wybór na autora przeszłej regulacji F. Zolla padł w związku z jego licznymi publikacjami na ten temat. W szczególności projekt ustawy waloryzacji należności pieniężnych opartych na tytułach prywatnoprawnych, zamieszczony na łamach krakowskiego „Czasopisma Prawniczego i Ekonomicznego”, co podkreślił jego autor, a późniejszy twórca regulacji, spodobał się Ministrowi Skarbu – W. Grabskiemu. Dlatego wezwał do siebie F. Zolla na rozmowę, której tematem było opracowanie rozporządzenia waloryzacyjnego. Miała ona dość humorystyczny przebieg, gdyż – jak wspomina gość: „Dziękując za zaszczyt, łączący się z powierzeniem mi tego zadania, nadmieniałem jednak, że zadanie jest nie tylko trudne, ale i niebezpieczne. Zgodnie bowiem z intencjami naszymi przerwienia na dłużników – choćby w części – krzywdy wyrządzonej przez inflację wierzycielom, wywołały oburzenie wśród jednych i drugich i czeka mnie smutna śmierć na jednej z latarni warszawskich. P. Grabski odpowiedział: Panie, jednak ktoś to musi zrobić i poświęcić się. Na to ja zauważyłem: Panie Ministrze, rozkaz spełnię, wisieć może będę, ale proszę nie zapomnieć, że w Warszawie jest więcej latarni, a jeżeli projekt stanie się prawem, na najbliższej latarni obok referenta zawisnie Minister Skarbu”¹⁰.

Wykonanie zobowiązań prywatnoprawnych o charakterze pieniężnym zwykle natrafia na problemy w okresie wydarzeń gospodarczo-polityczno-społecznych, takich jak: wojny, rewolucje, kryzysy gospodarcze. Następujące wówczas zmiany siły nabywczej pieniądza, a co za tym idzie – spełnienie świadczenia pieniężnego nie odpowiada jego pierwotnej wielkości,

⁹ Tamże, s. 65.

¹⁰ F. Zoll, *Zobowiązania w zarysie według polskiego kodeksu zobowiązań. Podręcznik poddany rewizji i wykończony przy współudziale Dr Stefana Kosińskiego i Mgr Józefa Skąpskiego*, Warszawa 1948, s. 220; *Wspomnienia Fryderyka Zolla...*, s. 378–379.

tn. wartości, jaką strony stosunku zobowiązaniowego uważały, że posiadają w chwili zaciągania zobowiązania. Najczęściej wynika to z polityki finansowej państwa, która musi znaleźć źródła dochodu w celu pokrycia deficytu budżetowego. Współcześnie najprostszym znanym sposobem jest tzw. druk pieniądza papierowego. Powoduje to oczywiście zjawisko inflacji, która ma wpływ na relacje łączące strony stosunku zobowiązaniowego. Państwo bowiem, emitując pieniądz, ma określone interesy, a co za tym idzie – prowadzi określoną politykę pieniężną. W przypadku inflacji, czyli druku pieniądza nieuzasadnionego obrotem gospodarczym, stanowi to nałożenie podatku na ogół społeczeństwa, który ma pokryć niedobory finansowe państwa. W ten sposób państwo uzyskuje nowe dochody, którymi pokrywa istniejący deficyt, jak to ma miejsce np. w okresie wojny. Trafnie ujął to S. Głębiński, który – charakteryzując pojęcie waluty papierowej – stwierdził m.in., że waluta taka: „nadaje całemu życiu gospodarczemu charakter niepewny i spekulacyjny, naraża ludzi uczciwych na niezawinione straty, a przysparza niezasłużonych zysków spekulantom, niesłownym i nieuczciwym dłużnikom, pośrednikom, kupcom, podatnikom. Ludzie świadomie niedopełniający swoich zobowiązań, odkładający wzajemne świadczenia na coraz dalszy termin, kupcy ukrywający towary, aby je później drożej sprzedać i nadużywający kredytu towarowego, podatnicy, umyślenie zwlekający z opłatą podatków, przedsiębiorcy zwlekający z opłatą płac robotnikom, cen za dostarczone materiały, wszyscy oni pewni są zysku z nieuczciwego postępowania. Waluta podatkowa więc jest posiewem niemoralności gospodarczej i podatkowej, zapewnia premję za nieuczciwość, pogłębia nienawiści i walki społeczne”¹¹. Inflacja spowodowana drukiem pieniądza papierowego stanowiła, zdaniem R. Rybarskiego, jedną z postaci nienormalnej formy kredytu państwowego, przy czym jak zaznaczył: „Dług to osobliwy, gdyż dość rychło staje się widocznym, że państwo go nigdy nie zwróci”¹².

¹¹ S. Głębiński, *Teoria Ekonomiki Narodowej*, Lwów 1927, s. 312–313. Zob. W. Konderski, *Obecne położenie gospodarcze. Odczyt wygłoszony na inauguracyjnym posiedzeniu Krakowskiego Towarzystwa Ekonomicznego w październiku 1924 roku*, PN 1924, nr 4; S. Janicki, *Pieniądz, ogólny poziom cen i kryzysy gospodarcze*, RPEiS 1925, z. 1; R. Jastrzębski, *Polityka inflacyjna państwa polskiego w XX wieku a interes prywatny. Zagadnienia prawne, ekonomiczne i społeczne (w:) Interes publiczny a interes prywatny w prawie*, red. T. Giaro, Warszawa 2013, s. 19 i n.

¹² R. Rybarski, *Nauka Skarbowości*, Warszawa 2015, s. 355.

Wówczas ma miejsce konflikt między prawem publicznym a prywatnym, między interesami państwa a interesami poszczególnych jednostek. Oczywiście z korzyścią, a niejako zwycięsko wychodzi z tego zawsze określony organizm państwowy, który ze względu na ochronę *sensu largo* interesu ogólnego (powszechnego) korzysta z całego arsenału środków mających na celu zapewnić jego byt. W szczególności jest to związane z przywilejem emisyjnym, który posiada państwo, a raczej bank centralny bądź banki mające przywilej emisyjny.

W związku z tym na wstępie należy zwrócić uwagę na podział prawa, który ukształtował się wiele wieków temu, na prawo publiczne oraz prywatne. W II Rzeczypospolitej rozróżnienie tych terminów nastęrczało, zresztą tak jak współcześnie, sporo problemów. Odwoływano się przede wszystkim do definicji sformułowanej przez rzymskiego prawnika Ulpiana: „*publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*”. W związku z tym przyjmowano, że prawo publiczne ma na celu ochronę interesu państwa czy szeroko pojętego ogółu, prawo prywatne zaś ma na względzie przede wszystkim korzyści poszczególnych jednostek¹³. Oczywiście ścisła cezurą między tymi pojęciami była i jest trudna do przeprowadzenia. Dlatego F. Zoll oraz B. Hełczyński w komentarzu do rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. o przerechowaniu zobowiązań prywatno-prawnych uznali, że „mimo wysiłków 2000-letnich nie ma dotąd pewnych znamion, według których można by zawsze i wszędzie rozdzielić sferę praw prywatnych i publicznych, i dlatego ustawodawca nie powinien od tych różnic czynić zależnym stosowanie swych norm – gdzie to nie jest koniecznym”¹⁴. Jednakże dla pewnego porządku należy uznać, iż w omawianym okresie prawo w znaczeniu przedmiotowym dzielono na: publiczne oraz prywatne. Pierwsze dotyczyło korzyści ogółu społeczeństwa; było to np. prawo administracyjne, karne, państwowe (konstytucyjne); drugie zaś – korzyści

¹³ Szerzej F. Bossowski, *Prywatne prawo* (w:) *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego założona przez Henryka Konica*, red. F. Zoll, J. Wasilkowski, t. 3, Warszawa [ok. 1931–1939], s. 1774 i n.

¹⁴ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. o przerechowaniu zobowiązań prywatno-prawnych wraz z rozporządzeniami uzupełniającymi o przerechowaniu wszelkich należności prywatno- i publiczno-prawnych z motywami i objaśnieniami oraz dodatkiem dla nieprawników opracowanymi przez prof. Fryderyka Zolla i dr. Bronisława Hełczyńskiego*, Warszawa 1925, s. 26.

poszczególnych podmiotów, np. było to prawo spadkowe, obligacyjne, rzeczowe¹⁵.

Drugim terminem wymagającym krótkiej charakterystyki, którego definicja nie zmieniała się w zasadzie do chwili obecnej, jest pojęcie zobowiązania. W okresie II Rzeczypospolitej uważano, że zobowiązanie jest stosunkiem prawnym istniejącym między dwiema lub więcej osobami, na podstawie którego jedna ze stron może domagać się od drugiej określonego świadczenia, druga zaś obowiązana jest do jego wypełnienia¹⁶. Warto zaznaczyć, że większość świadczeń miała i ma charakter pieniężny. Dlatego należy dokonać krótkiej charakterystyki pojęcia pieniądza, która ulegała na przestrzeni czasu licznym zmianom. Nie zamierzam omawiać teorii, koncepcji, rodzajów pieniądza, gdyż nie należy to do tematu pracy¹⁷. Istotne znaczenie ma jednak stworzony przed I wojną światową system pieniężny oparty na parytecie szlachetnego kruszcu, głównie złota. Oczywiście obiegające banknoty były także pokryte przez weksle, dyskontowane w banku emisyjnym. Dlatego m.in. K. Marks uważał, że obieg banknotów nie opierał się na pieniądzu kruszczowym czy państwowym pieniądzu papierowym, ale na obiegu weksli¹⁸. Stanowiły one w pewnym sensie pisemną obietnicę zapłaty w określonym terminie, jak również były właściwym pieniądzem handlowym. W ten sposób pieniądze emitowane przez państwo były wymienne na złoto, tzn. odpowiedniej ilości kruszcu odpowiadała określona jednostka pieniężna. Był to tzw. *gold standard* (system waluty złotej). W okresie I wojny światowej banki zawiesiły wymienialność banknotów na złoto. Natomiast po jej zakończeniu próbowały powrócić do dawnych koncepcji monetarnych, co wiązało się z powstaniem systemu waluty określanej

¹⁵ Zob. F. Zoll, *Prawo prywatne w zarysie przedstawione na podstawie ustaw austriackich*, Kraków 1910, s. 2; tenże, *Prawo cywilne w zarysie*, Warszawa–Kraków 1921, s. 2; Z. Cybichowski, *Prawo państwowe (w:) Encyklopedia podręczna prawa publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, red. Z. Cybichowski, t. 2, Warszawa 1930, s. 746–747.

¹⁶ Zob. F. Zoll, *Zobowiązania*, Kraków 1907, s. 3 i n.; tenże, *Prawo cywilne w zarysie...*, s. 112 i n.; tenże, *Zobowiązania w zarysie według polskiego kodeksu zobowiązań. Podręcznik...*, s. 4 i n.; R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, Lwów 1939, s. 13 i n.; L. Domański, *Instytucje Kodeksu Zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny. Część ogólna*, Warszawa 1936, s. 7 i n.

¹⁷ Szerzej Z. Żabiński, *Rozwój podstaw prawa obrotu pieniężnego i czynności bankowych*, SC 1988, t. 34.

¹⁸ Zob. K. Marks, *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*, t. 3, cz. 1, Warszawa 1957, s. 437–438; tenże, *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*, t. 1, Warszawa 1951, s. 99 i n.

mianem dewizowo-złotowego (*gold exchange standard*). Warto zaznaczyć, że system ten powstał przed wybuchem I wojny światowej i po raz pierwszy zastosowany został w Austro-Węgrzech przez wybitnego polskiego ekonomistę i prawnika L. Bilińskiego, który pełnił ważne stanowiska państwowe w monarchii dualistycznej, m.in. Ministra Skarbu Austrii, Austro-Węgier oraz gubernatora Banku Austro-Węgierskiego¹⁹.

II Rzeczpospolita w okresie inflacji posługiwała się tzw. pieniądzem papierowym, którym była marka polska, drukowana przez PKKP. Druk pieniądza zapewniał pokrywanie wydatków nowopowstałego państwa polskiego. Prowadzona w taki sposób polityka pieniężna spowodowała wzrost inflacji, która następnie przerodziła się w hiperinflację. Stabilizacja waluty spowodowała wprowadzenie do obiegu w 1924 r. nowej waluty – złotego, którego przywilej emisyjny posiadał powstały Bank Polski. Bilety Banku Polskiego były pokryte, poza złotem oraz dyskontowanymi weksłami, także dewizami, które były traktowane na równi z metalem szlachetnym. Przyjęty przez państwo polskie system waluty określany był mianem dewizowo-złotowego (*gold exchange standard*). Oczywiście nastąpiła jeszcze w 1927 r. tzw. druga stabilizacja złotego, która określiła nowy parytet złota w polskiej jednostce monetarnej, który już nie zmienił się aż do wybuchu II wojny światowej²⁰. Wynika z tego, że podstawą polskiego systemu waluty dewizowo-złotowej była kruszcowa teoria pieniądza, zgodnie z którą pieniądź jest zawsze towarem. W związku z tym jednostka pieniężna – złoty, posiadała wewnętrzną wartość realną, określoną przez jednostkę wagową złota, nazywaną parytetem²¹.

W okresie II Rzeczypospolitej pieniądź, będąc rzeczą ruchomą, stanowił miernik wartości oraz pośredniczył w wymianie dóbr²². Istotną jego cechą była i jest zdolność do zwalniania z zobowiązań, nadana mu przez władzę państwową. Dlatego definiowano pieniądź z punktu widzenia prawa

¹⁹ Zob. L. Biliński, *Wspomnienia i dokumenty*, t. 1, 1846–1914, Warszawa 1924, s. 147 i n.

²⁰ Szerzej Z. Karpiński, *Waluta złota i pozłacana*, Warszawa 1928; tenże, *Bank Polski 1924–1939*, Warszawa 1958; tenże, *Ustroje pieniężne w Polsce od roku 1917*, Warszawa 1968; C. Leszczyńska, *Polska polityka pieniężna i walutowa w latach 1924–1936. W systemie gold exchange standard*, Warszawa 2013.

²¹ Z. Knakiewicz, *Polskie koncepcje monetarne*, RPEiS 1984, z. 4, s. 66.

²² Zob. F. Zoll, *Prawo prywatne w zarysie przedstawione...*, s. 165; R. Longchamps de Brier, *Wstęp do nauki prawa cywilnego*, Lublin 1922, s. 149.

prywatnego jako „ustaloną przez państwo w drodze ustawowej jednostkę monetarną, uposażoną w moc zwalniania od zobowiązań przez zapłatę”²³. Nadana przez państwo cecha zwalniania z zobowiązań stanowi w istocie o wpływie państwa na wykonanie zobowiązań prywatnoprawnych, *eo ipso* możliwości prowadzenia przez państwo określonej polityki gospodarczej, związanej ze zmianą siły nabywczej pieniądza, zwłaszcza jej obniżeniem. Z polityką taką można się spotkać od czasów starożytnych, a w średniowieczu określano to mianem „psucia monety”, przy czym twierdzono, że „*monetae sunt regales*”²⁴. Polegało to zasadniczo na zmianie wartości pieniądza przez monarchę, zwłaszcza w związku ze zmniejszeniem ilości szlachetnego kruszcu w nowej jednostce monetarnej. W średniowieczu na ziemiach polskich przykładem tego były tzw. brakteaty, bite przede wszystkim za panowania Mieszka III Starego, które charakteryzowały się tym, że były tak cienkie, że stempel był odbijany tylko na jednej stronie²⁵.

Powstał w związku z tym problem, czy określanie wartości pieniądza należy do uprawnień władzy państwowej, czy też stanowi on ekwiwalent pewnych dóbr, a co za tym idzie – czy w stosunkach prywatnoprawnych wykonanie zobowiązania ma nastąpić w kwocie nominalnej bez względu na zmienioną siłę nabywczą ówczesnej waluty (nominalizm), czy też konieczna jest zmiana wysokości świadczenia pieniężnego – waloryzacja. Z tymi terminami wiąże się dwie podstawowe koncepcje pojęcia pieniądza: nominalistyczna oraz metalistyczna. Pierwsza z nich określa pieniądz jako abstrakcyjną jednostkę rachunkową, wprowadzoną i uznaną przez państwo. A zatem zapłata pieniędzmi, w kwocie nominalnej, bez względu na zmienioną ich siłę nabywczą, powodowała skuteczne wykonanie świadczenia pieniężnego. Natomiast zwolennicy metalizmu upatrywali istoty pieniądza w zawartym w nim kruszcu szlachetnym (złocie, srebrze), który stanowił o jego wartości. Traktowali w ten sposób pieniądz nie jako jednostkę obrachunkową, ale towarową²⁶. Oczywiście w okresie panowania normalnych stosunków gospodarczych, kiedy nie występuje istotna zmiana siły nabywczej pienią-

²³ M. Orłowski, *Pieniądz* (w:) *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego...*, red. F. Zoll, J. Wasilkowski, t. 3, s. 1448; zob. także R. Jastrzębski, *Funkcje weksla w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2003, s. 121 i n.

²⁴ Zob. A. Stelmachowski, *Nominalizm pieniężny a waloryzacja*, SC 1965, t. 6, s. 282 i n.

²⁵ Szerzej J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 1, *Do połowy XV wieku*, Warszawa 1973, s. 264–266.

²⁶ Zob. Z. Żabiński, *Istota prawna jednostki pieniężnej*, SC 1965, t. 6.

dza, przewagę miały i mają poglądy nominalistyczne, związane z określeniem wielkości świadczenia pieniężnego. W okresach zaś gwałtownych wahań wartości pieniądza dochodzą do głosu koncepcje waloryzacyjne, które mają na celu przywrócić oraz określić, w odpowiednich granicach, wartość świadczeń pieniężnych. Następuje to często przez wprowadzenie do obrotu całkiem nowej jednostki pieniężnej, na którą niejako przerachowuje się dawną walutę obiegową. W tym miejscu należy zdefiniować pojęcie waloryzacji. Zdaniem F. Zolla „waloryzacja jest zatem przywróceniem w granicach możliwości i słuszności pewnych wartości zdeprecjonowanym wierzytelnościom”²⁷.

Istotne znaczenie z punktu widzenia charakterystyki podstawowych pojęć, jakimi posłużono się w pracy, mają terminy ściśle ekonomiczne, przede wszystkim inflacja oraz dewaluacja – w odniesieniu do poglądów ówczesnej nauki ekonomii. Ciekawą ich charakterystykę podał F. Zweig, który stwierdził, że w przypadku inflacji „wartość realna pieniądza, tj. jego siła kupna [siła nabywcza – przyp. aut.]²⁸ spada, ciężar długów się zmniejsza, obieg pieniężny przyspiesza swe obroty, pieniądź wychodzi z ukrycia”²⁹. Dewaluacja natomiast polega na zmniejszeniu wartości pieniądza wobec złota, czyli zmniejszeniu jego zawartości w jednostce pieniężnej. Wszystkie te zjawiska ekonomiczne, zdaniem F. Zweiga, były brakiem równowagi finansowej państwa, a konkretnie następstwem istnienia deficytów. Należały bowiem do patologii życia gospodarczego i miały miejsce w sytuacji, w której istniał deficyt. W przypadku inflacji deficyt był pokrywany kredytem publicznym, czyli finansowaniem konsumpcji, polegającym zwykle na druku tzw. pieniądza bez pokrycia. Jeśli chodzi o dewaluację to deficyt był pokrywany *de facto* przez ogłoszenie państwowego bankructwa, które umożliwiało dalszą, pozbawioną już zadłużenia gospodarkę pieniężną. Wynikało z tego, że „inflacja dostarcza nowych kredytów, dewaluacja przeprowadza wprost bankructwo”³⁰.

²⁷ F. Zoll, *Zobowiązania w zarysie według polskiego kodeksu zobowiązań. Podręcznik...*, s. 219.

²⁸ Siła nabywcza pieniądza określa, jaka ilość dóbr może być nabyta w pewnym przedziale czasu za określoną liczbę jednostek pieniężnych.

²⁹ F. Zweig, *Deflacja – dewaluacja – inflacja*, *Ekonomista* 1934, t. 2, s. 30–31.

³⁰ Tamże, s. 31. Zob. A. Heydel, *Co to jest inflacja i deflacja?*, *Ekonomista* 1934, t. 3; J. Lewiński, *Inflacja (w:) Encyklopedia podręczna prawa publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, red. Z. Cybichowski, t. 1, Warszawa 1930, s. 188–190.

Monografia ma charakter prawno-ekonomiczno-historyczny i stanowi w pewnym stopniu zmienioną część pierwszą poprzedniej pozycji książkowej autora, która ukazała się w 2009 r. pt. *Wpływ siły nabywczej pieniądza na wykonanie zobowiązań prywatno-prawnych w II Rzeczypospolitej*. Jej celem jest przede wszystkim omówienie waloryzacji (przerachowania), dokonanej w związku z reformą gospodarczą W. Grabskiego w latach 20. XX w. Książka składa się z trzech rozdziałów, wstępu, zakończenia oraz streszczenia w języku angielskim, wykazu źródeł i literatury, a także tekstu jednolitego rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. Pierwszy rozdział dotyczy wykonywania zobowiązań prywatno-prawnych w okresie inflacji, tzn. początków kształtowania się państwowości polskiej. Wówczas miała miejsce inflacyjna emisja marki polskiej, a także obiegały pieniądze państw zaborczych, do momentu wydania tzw. *leges Grabski*, które w zasadzie ujednoliciły obieg pieniężny na obszarze całego państwa. Wtedy właśnie powstał problem wykonania zobowiązań prywatnoprawnych w związku ze zmienioną siłą nabywczą pieniądza. Konsekwencją tego było orzecznictwo sądowe, które początkowo stało na stanowisku nominalistycznym, a następnie, po słynnym orzeczeniu SN w sprawie *Fliederbaum – Kuhnke*³¹, przyjęło kurs waloryzacyjny. Orzeczenie to nie precyzowało skali waloryzacji, pozostawiając tę kwestię władzy ustawodawczej. Pracami nad projektem regulacji waloryzacyjnej zajął się F. Zoll, na prośbę ówczesnego premiera W. Grabskiego, który w licznych publikacjach, a także w głosie do wspomnianego orzeczenia, uznał, że konieczna jest interwencja prawodawcy w imię szeroko pojętych zasad słuszności. Warto zaznaczyć, że projekt opracowany przez specjalnie powołaną komisję pod przewodnictwem F. Zolla ukazał się w formie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej. Umożliwiło to ominięcie długiej i żmudnej drogi legislacyjnej w Sejmie, która byłaby z pewnością przeszkodą w powstaniu regulacji waloryzacyjnej. W ten sposób powstało, w dużym skrócie, rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. o przerachowaniu zobowiązań prywatno-prawnych, którego tekst jednolity ukazał się w 1925 r.

Drugi rozdział pracy dotyczy m.in. treści rozporządzenia, nowelizacji, opinii na jego temat. Co istotne, rozporządzenie regulowało waloryzację niemalże wszystkich należności pieniężnych, a także było przez cały okres

---

³¹ Orzeczenie SN z dnia 25 lutego 1922 r., C 186/21, OSP 1921–1922, poz. 461, z głosem F. Zolla.

II Rzeczypospolitej, od momentu wydania ostatniej nowelizacji zamieszczonej w tekście jednolitym, unormowaniem praktycznie niezmiennym. Ukazanie się rozporządzenia, a nawet sam już jego projekt, przyniosło ogromne niezadowolenie społeczne. W szczególności wierzyciele, zwłaszcza hipoteczni, tworzyli różnego rodzaju komitety oraz organizowali akcje sprzeciwu wobec obowiązującego prawa waloryzacyjnego, a także przeciw jego twórcom. Nie obyło się również bez wystąpień sejmowych oraz bogatej korespondencji skierowanej do rządu. Jednak żaden późniejszy gabinet ministrów ani Sejm nie uchylił, a nawet nie zmienił regulacji, obawiając się prawdopodobnie niekończących się sporów co do miary przerachowania (waloryzacji). Warto zaznaczyć, że o zgodności rozporządzenia z Konstytucją, a także z obowiązującym prawem musiał orzekać SN, mimo że zgodnie z Konstytucją marcową był pozbawiony takich uprawnień. Zmian w regulacji nie spowodowała nawet druga stabilizacja złotego, a faktycznie jego dewaluacja, która jeszcze bardziej zredukowała – i tak już zmniejszone w wyniku *lex Zoll*, jak popularnie określano rozporządzenie – należności pieniężne. Oczywiście w pracy została także poruszona sprawa umów międzynarodowych regulujących zagadnienie przerachowania zobowiązań prywatnoprawnych, których stroną była II Rzeczpospolita. Na zakończenie rozdziału II krótko omówiona została waloryzacja w innych państwach, które borykały się z podobnymi trudnościami, m.in. w Austrii, Czechosłowacji, Niemczech, na Węgrzech.

Ostatni rozdział pracy poświęcony został orzecznictwu sądowemu, w szczególności SN, które tak na dobrą sprawę wypełniło ustalone w rozporządzeniu granice waloryzacji. Judykatura została omówiona w pracy dość szczegółowo według kryteriów: określonych należności oraz zagadnień znajdujących się w treści rozporządzenia. Warto podkreślić, że w praktyce o zastosowaniu rozporządzenia decydowało tzw. prawo sądowe, zaś regulacja stanowiła pewne ramy, które wypełniała ówczesna władza sądowa, ze względu na użycie przez ustawodawcę wielu terminów nieostrych, umożliwiających dostosowanie miary przerachowania do poszczególnych przypadków.

Przechodząc do charakterystyki bazy źródłowej pracy, należy zaznaczyć, że składa się na nią pięć części. Pierwsza z nich obejmuje wszelkiego rodzaju akty prawne, takie jak: ustawy, umowy międzynarodowe, dekrety,

rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej, rozporządzenia wykonawcze, okólniki itd. Do drugiej grupy należy zaliczyć materiały ustawodawcze związane z pracami Sejmu, tzn. druki sejmowe, sprawozdania, interpelacje. Trzecia grupa dotyczy materiałów archiwalnych, zgromadzonych w AAN oraz w Archiwum Państwowym w Warszawie. Na literaturę – bibliografię, która okazała się pomocną w napisaniu pracy, składa się wiele pozycji książkowych oraz czasopiśmienniczych, stanowiących czwartą grupę. Tworzy ją nie tylko literatura ściśle naukowa, lecz także popularnonaukowa, pamiętnikarska czy wręcz informacyjna. Ostatnia, piąta grupa bazy źródłowej, dotyczy szeroko pojętego orzecznictwa, począwszy od orzeczeń sądów: pokoju, okręgowych, apelacyjnych, a skończywszy na SN i NTA. Judykatura, zwłaszcza SN, odegrała istotną rolę w stosowaniu *lex Zoll*. W pracy powołano także orzeczenia sądów zagranicznych, które były publikowane w polskiej prasie prawniczej ze względu na ich znaczenie.

Na zakończenie należy wyrazić wdzięczność wielu osobom, dzięki wsparciu których książka powstała. W szczególności podziękowania należą się prof. M. Pietrzakowi, który zachęcił autora do wydania niniejszej monografii. Odrębne podziękowania należą się władzom Uniwersytetu Warszawskiego, przede wszystkim prorektorowi ds. badań naukowych i współpracy prof. A.Z. Nowakowi, dziekanowi WPiA UW prof. K. Rączce, prodziekanowi ds. współpracy z zagranicą i kadry naukowej prof. T. Giaro oraz prodziekanowi ds. finansowych doc. M. Grzybowskiemu. Pomoc i życzliwość tych osób pozwoliły autorowi na nadanie obecnego kształtu monografii.

Rozdział I

Waloryzacja w okresie pierwszych lat niepodległości

1. Moratoria i orzecznictwo sądowe

Okresy niepokoїв społecznych, będące wynikiem wojen, rewolucji, klęsk żywiołowych, kryzysów gospodarczych, powodują wiele trudności związanych z obrotem prawnym, zwłaszcza w zakresie wykonania zobowiązań. Spowodowane jest to niemożnością całkowitego wykonania świadczenia przez dłużnika na rzecz wierzyciela, a co za tym idzie – z niewykonaniem zaciągniętego zobowiązania. Rozwiązanie tego zagadnienia może być różne. Polega m.in. na udzieleniu dłużnikowi moratorium, rozwiązaniu zaciągniętych uprzednio umów, w tym na wzajemnym zwrocie dokonanych świadczeń przez strony, czy też w oparciu o klauzulę *rebus sic stantibus*.

Na ziemiach polskich już w dawnej Rzeczypospolitej była znana instytucja tzw. listów moratoryjnych, które odraczały zapłatę przez dłużnika należności w przypadku niezawinionych przez niego okoliczności, takich jak: wojna, pożar czy spustoszenie dóbr przez wroga³². W pierwszej połowie XIX w., w związku z wojnami doby napoleońskiej, na ziemiach polskich uchwałę Komisji Rządzącej z końca stycznia 1807 r. zostały wstrzymane postępowania sądowe w sprawach cywilnych na okres wojny, poza enumeratywnie wymienionymi rodzajami spraw. Nosiło to miano tzw. *iuristitium*³³. W okresie konstytucyjnym na obszarze Księstwa Warszawskiego zostały wprowadzo-

---

³² Szerzej P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 2, Lwów 1911, s. 455–457; Z. Zdrójkowski, *Ziemskie prawo prywatne* (w:) *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2, *Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa 1966, s. 274–275, 297; *Volumina Legum*, t. 2, s. 1209; *Volumina Legum*, t. 4, s. 996; *Volumina Legum*, t. 5, s. 568–569.

³³ Zob. A. Korobowicz, *Sądownictwo* (w:) *Historia państwa i prawa Polski*, t. 3, *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, Warszawa 1981, s. 121.

ne moratoria³⁴, a także była przedłużana spłata tzw. sum bajońskich³⁵. Natomiast w Królestwie Polskim akty moratoryjne były zasadniczo przedłużane do początku lat 20. XIX w.³⁶ Podobnie rzecz miała się w Rzeczypospolitej Krakowskiej, na której obszarze obowiązywały regulacje z okresu Księstwa Warszawskiego, uzupełnione przez ustawodawstwo Wolnego Miasta Krakowa³⁷.

Regulacje takie miały i mają charakter szczególny. Dlatego też kodyfikacje cywilne, które obowiązywały na ziemiach polskich przed wybuchem I wojny światowej, nie zawierały postanowień dotyczących tego problemu, stały bowiem na stanowisku *pacta sunt servanda*. Dopiero wybuch wojny spowodował, że wykonanie zobowiązań, w szczególności pieniężnych, stało się problemem dla ówczesnego obrotu prawnego, w tym życia społecznego³⁸. W związku z tym, jak stwierdził Sz. Rundstein w 1918 r., „w tym stanie rzeczy zmartwychwstają pojęcia konstrukcyjne, które nowoczesna cywilistyka do archiwum złożyła: któż by przypuszczał, że wojna wskrzesi zapomnianą – i niedobrą cieszącą się opinią – klauzulę *«rebus sic stantibus»*, oraz że klauzula ta powoli w najnowszym orzecznictwie zyska

---

³⁴ Zob. dekret z dnia 18 czerwca 1810 r. zawierający przepisy dla sądów względem przedłużenia terminów dla dłużników (Dz. Pr. Ks. War. t. 2, Nr 18, s. 224–228); dekret z dnia 11 maja 1811 r. – przepisy dla sądów względem przedłużenia dłużnikom terminów opłaty do dnia 24 czerwca 1812 r. (Dz. Pr. Ks. War., t. 3, Nr 32, s. 313–314); dekret z dnia 5 czerwca 1811 r. względem przedłużenia dłużnikom terminów opłaty nie tylko co do długów hipotekowanych, ale też i innych wszelkich długów (Dz. Pr. Ks. War., t. 3, Nr 32, s. 337–338).

³⁵ Zob. W. Sobociński, M. Senkowska-Gluck, *Księstwo Warszawskie (w:) Historia państwa i prawa...*, t. 3, red. J. Bardach, s. 108–109.

³⁶ Szerzej K. Sójka-Zielińska, *Prawo cywilne (w:) Historia państwa i prawa...*, t. 3, red. J. Bardach, s. 498–499; zob. Postanowienie Królewskie. Przedłużenie wypłat kapitałów przed d. 20 czerwca 1815 r. zaciągnionych, a na własnościach gruntowych zabezpieczonych, do dnia 1 stycznia 1821 roku (Dz. Pr. Kr. Pol., t. 3, s. 381–388); uchwała sejmowa z dnia 14/26 kwietnia 1818 r. względem ustania ogólnego moratorium (Dz. Pr. Kr. Pol., t. 4, s. 407–408); uchwała sejmowa z dnia 14/26 kwietnia 1818 r. względem uzupełnienia 1244 artykułu kodexu cywilnego (Dz. Pr. Kr. Pol., t. 4, s. 412–418).

³⁷ Prawo znoszące moratorium, nr 4, 1818 r.; O udzieleniu dłużnikom dobrodziejstwa podziału na raty, nr 5, 1818 r., Dz. Rozporządzeń Rządowych Wolnego Niepodległego i Ścisłe Neutralnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu. Zob. *Ustawodawstwo Rzeczypospolitej Krakowskiej od chwili utworzenia jej politycznego bytu to jest od r. 1815 aż do r. 1836 zebrał w treści Felix Słotwiński*, Kraków 1836, s. 13–23.

³⁸ Szerzej na temat spadku waluty we Francji, Austrii, Niemczech i w Polsce zob. Cz. Poznański, *Spadek waluty jako zagadnienie żywego prawa. Studium juriesprudencyjne*, Warszawa 1924; zob. S. Krzemicki, *Walka dwóch generacji o ponoszenie kosztów wojennych*, GB 1921, nr 5; E. Spät, *O powrót do pieniądza*, GB 1922, nr 22.

prawa obywatelstwa?³⁹ Zanim to jednak nastąpiło, większość państw wojujących wydała szereg aktów moratoryjnych⁴⁰, które dotyczyły zawieszenia terminów wykonania zobowiązań, aż do zakończenia działań wojennych, przy czym najczęściej regulacje tego rodzaju były przedłużane co pewien czas, np. co 6 miesięcy. Dlatego należy uznać, że moratoria *de facto* stanowiły szczególną odmianę konwersji zobowiązań, gdyż odsuwały termin płatności świadczeń pieniężnych⁴¹. Stanowiły i stanowią akt władzy państwowej, na podstawie którego zawieszane są terminy: wykonania zobowiązań przez dłużników oraz dopełnienia niezbędnych czynności prawnych przez wierzycieli. Obejmowały zwykle zakresem swojego działania: terytorium całego państwa lub jego część⁴², w szczególności obszar teatru działań wojennych lub terytorium państwa okupowanego. Ziemie polskie stanowiły właśnie teren działań wojennych, w szczególności dotyczyło to obszaru Królestwa Kongresowego. Konsekwencją tego były liczne

³⁹ Sz. Rundstein, *Niemożliwość wykonania zobowiązań a wojna*, Th. Pol. 1918, t. 8, s. 298. Szerzej o klauzuli K. Przybyłowski, *Klauzula „rebus sic stantibus” w rozwoju historycznym*, Lwów 1926; tenże, *Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania („Clausula rebus sic stantibus” – jej renesans w dobie współczesnej)*, PPIA 1926, 1927; tenże, *Clausula rebus sic stantibus (w:) Encyklopedia podręczna prawa prywatnego*, red. H. Konic, t. 1, Warszawa 1931–1935, s. 125–141; A. Stelmachowski, *Nominalizm pieniężny... Warto podkreślić, że wcześniej K. Przybyłowski napisał rozprawę naukową pt. Wpływ dewaluacji pieniądza na wykonanie zobowiązań. Problem ekwiwalentu w umowach przygotowawczych i stanowczych; zob. Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Prawa i Administracji*, red. J. Stelmach, W. Uruszczak, Kraków 2000, s. 369.

⁴⁰ Zob. D. Anc, *Ustawodawstwo francuzkie moratoryjne, sekwestracyjne i rekwizycyjne w związku z wojną 1914–1915 roku*, Th. Pol. 1915, t. 5, s. 267–286; *Przepisy angielskie o moratorium*, GSW 1914, nr 45, 46, 47, s. 531–532, 540 i 549; L. Domański, *Przegląd przepisów prawnych, wydanych we Francji w związku z wojną 1914–1915 roku*, GSW 1915, nr 23, 24, 25; tenże, *Wojna jako tytuł prawny do wynagrodzenia za szkody i straty. Zarys teorii i praktyki prawa międzynarodowego, prywatnego i publicznego*, Warszawa 1915, s. 31 i n., s. 27 i n.; J. Bekerman, *Wojna, jako siła wyższa w stosunkach umownych*, GSW 1916, nr 45; J.S. Lewiński, *Inflacja*, Prz. Gosp. 1920, nr 18.

⁴¹ Zob. H. Tennenbaum, *Struktura Gospodarstwa Polskiego*, t. 2, *Kredyt*, Warszawa 1935, s. 237–238; J. Bibring, *Trudności przy stosowaniu ustaw moratoryjnych w procesie*, GS 1936, nr 10, s. 754 i n.

⁴² Szerzej M. Kuratów, *Moratorium. Studium z zakresu prawa i praktyki*, Warszawa 1914; tenże, *Prawo austriackie z dnia 30 listopada 1912 r. o wpływie siły większej na dopełnienie czynności wekslowo-prawnych*, Th. Pol. 1913, t. 1, s. 123–127; M. Kuratow, *Moratorium. Studium z zakresu prawa i praktyki*, GSW 1914, nr 45; A. Liebeskind, *Moratorium (w:) Encyklopedia podręczna prawa prywatnego założona przez Henryka Konica*, red. F. Zoll, J. Wasilkowski, t. 2, Warszawa [ok. 1935], s. 935–939 (recenzja: S. Ryfiński, *Nowy Kodeks Zobowiązań, dodatek do GSW 1936*, nr 15); J. Glass, *Moratorium (w:) Encyklopedia podręczna prawa publicznego...*, red. Z. Cybichowski, t. 1, s. 489–492.

akty moratoryjne wydane przez państwa zaborcze. Zapoczątkował je ukaz carski z dnia 5/18 października 1914 r.⁴³ Następnie moratoria, w stosunku do terenu dawnego Królestwa Polskiego, były wydawane przez niemieckie i austriackie władze okupacyjne⁴⁴. Niekiedy akty moratoryjne dotyczyły określonych wierzytelności, w szczególności wekslowych⁴⁵.

Wynikiem tego było, że *in statu nascendi* tworzenia się zrębów państwowości polskiej sprawa mocy obowiązującej aktów moratoryjnych stała się palącym problemem. Na tyle istotnym, że ówczesne ośrodki polskiej władzy państwowej, takie jak: Rada Regencyjna, Polska Komisja Likwidacyjna czy Tymczasowy Naczelnik Państwa, wydały wiele aktów prawnych, które regulowały sprawę wykonania zobowiązań⁴⁶. Akty tego rodzaju dotyczy-

---

⁴³ Zbiór Praw i Rozporządzeń Rządu, 7 października (starego stylu) 1914 r., nr 272, publikowane także w: GSW 1914. Szerzej L. Domański, *O zakresie działania Moratorium Powszechnego w Królestwie Polskiem. Wykład przepisów o moratorium powszechnem z dodaniem tekstów ukazów moratoryjnych w przekładzie autora niniejszej broszury*, Warszawa 1915; tenże, *O zakresie działania moratorium powszechnego w Królestwie Polskiem*, GSW 1915, nr 2, 3, 4, 5, 6; J. Namitkiewicz, *Moratorium*, Th. Pol. 1915, t. 5, s. 330–353; H. Konic, *Nowella o moratorium indywidualnem*, GSW 1915, nr 27, 28, 29, 30, 31; J. Bekerman, *Jeszcze w kwestji moratorium wekslowego*, GSW 1915, nr 13.

⁴⁴ Zob. rozporządzenie dotyczące zniesienia moratorium dla obszarów Polski, rosyjskiej, podlegających niemieckiej administracji (Dz. Rozporządzeń władz cesarsko-niemieckich w Polsce 1915, Nr 1, poz. 6); rozporządzenie dotyczące przedłużenia terminów płatności (Dz. Rozporządzeń cesarsko-niemieckiej administracji cywilnej dla Polski po lewej stronie Wisły 1915, Nr 14, poz. 47); rozporządzenie Naczelnego Wodza Armji z dnia 4 listopada 1915 r., dz. rozp. l. 43 o moratorium [Dz. Rozporządzeń c. i k. Jeneralnego Gubernatorstwa Wojskowego dla Austriacko-Węgierskiego Obszaru Okupowanego w Polsce, część III, Lublin, 20 listopada 1915 r. Część nieurzędowa, s. 2–6 (objaśnienia do rozporządzenia o moratorium, s. 6–9); tekst rozporządzenia także w: GSW 1916]. Szerzej S. Goldstein, *O zarządzeniu nadzoru celem uniknięcia upadłości*, Th. Pol. 1916, t. 6, s. 335–346; J. Glass, *W przedmiocie dalszego istnienia moratorium na obszarze okupacji austriackiej*, Th. Pol. 1917, t. 7; S. Goldsztejn, *Likwidacja moratorium i praw wyjątkowych*, Th. Pol. 1918, t. 8, s. 469–500.

⁴⁵ Szerzej R. Jastrzębski, *Funkcje weksla...*, s. 36–38.

⁴⁶ Zob. dekret Rady Regencyjnej z dnia 9 lutego 1918 r. w przedmiocie przepisów tymczasowych o moratorium w okręgu sądu apelacyjnego lubelskiego (Dz. Pr. Kr. Pol. Nr 3, poz. 3); Moratorium w sprawie prawno-prywatnych pretensji pieniężnych. Rozporządzenie Polskiej Komisji Likwidacyjnej i Tymczasowego Komitetu Rządzącego z dnia 24 grudnia 1918 r., L. 1186 prez. (Dz. Rozporządzeń Polskiej Komisji Likwidacyjnej Nr 3, poz. 15; także publikowane w: GSW 1919); O ulgach przy wykonywaniu prywatno-prawnych wierzytelności pieniężnych. Rozporządzenie z dnia 24 grudnia 1918 r., L. 1187 prez. (Dz. Rozporządzeń Polskiej Komisji Likwidacyjnej Nr 3, poz. 17); dekret nr 179 Naczelnego Dowódcy Wojsk Litwy Środkowej z dnia 5 marca 1921 r. w przedmiocie przedłużania terminów wekslowych [Dz. Urz. Tymczasowej Komisji Rządzącej, Litwa Środkowa, nr 11 (21)]; dekret z dnia 16 stycznia 1919 r. w przedmiocie zawieszenia biegu terminów i przedawnień (Dz. Pr. Pań. Pol. Nr 9, poz. 121); dekret z dnia 23 grudnia 1918 r. w przedmiocie uzupełnienia i zmiany

ły wszystkich dzielnic państwa polskiego, zwłaszcza dawnego zaboru austriackiego⁴⁷ oraz pruskiego⁴⁸, w tym przedłużania terminów wekslowych w okręgach sądu apelacyjnego warszawskiego i lubelskiego. W ostatnim

---

przepisów tymczasowych o moratorium w okręgu sądu apelacyjnego lubelskiego (Dz. Pr. Pań. Pol. Nr 21, poz. 71); rozporządzenie Komisarza Naczelnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego w przedmiocie przedłużenia terminów płatności weksli, terminów procesualnych i przedawnień (Dz. Urz. Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego Nr 16, poz. 232); rozporządzenie Rady Obrony Państwa z dnia 6 sierpnia 1920 r. o odroczeniu niektórych terminów płatności (Dz. U. Nr 78, poz. 523); rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 września 1920 r. w przedmiocie odroczenia niektórych terminów płatności (Dz. U. Nr 92, poz. 614); rozporządzenie (187/388) z dnia 9 stycznia 1920 r. Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, dotyczące waluty podatków, opłat skarbowych oraz poborów i pensji [Dz. Urz. Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich Nr 3 (47), poz. 29; sprostowanie: Nr 10 (54), poz. 176]. Szerzej H. Konic, *Zawieszenie biegu terminów i przedawnień*, GSW 1919, nr 8 i 9; R. Sokal, *Kilka uwag z powodu uchylecia moratorium*, GB 1922, nr 4; *O przedłużeniu moratorium*, Przegląd Kupiecki 1919, nr 9; S. Blaustein, *Czy moratorium spowodowało przerwę, czy tylko wstrzymanie przedawnienia?*, GP 1925, nr 7–8.

⁴⁷ Zob. ustawa z dnia 26 marca 1919 r. w przedmiocie wstrzymania biegu przedawnienia niektórych roszczeń na obszarze byłego zaboru austriackiego (Dz. U. Nr 27, poz. 246); ustawa z dnia 26 czerwca 1919 r. o moratorium w sprawie prawno-prywatnych pretensji pieniężnych w b. zaborze austriackim (Dz. Pr. Pań. Pol. Nr 51, poz. 332); rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 grudnia 1919 r. o moratorium w sprawie prawno-prywatnych pretensji pieniężnych w b. zaborze austriackim (Dz. U. Nr 98, poz. 521); rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 czerwca 1920 r. w przedmiocie odroczenia zapłaty prywatno-prawnych wierzytelności pieniężnych w b. zaborze austriackim (Dz. U. Nr 50, poz. 309); rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 września 1920 r. uzupełniające rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 czerwca 1920 r. Dz. U. Nr 50, poz. 309 w przedmiocie odroczenia zapłaty prywatno-prawnych wierzytelności pieniężnych w b. zaborze austriackim (Dz. U. Nr 92, poz. 613); rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 grudnia 1920 r. w przedmiocie odroczenia zapłaty prywatno-prawnych wierzytelności pieniężnych na obszarze okręgu sądu apelacyjnego we Lwowie (Dz. U. Nr 119, poz. 789); rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 czerwca 1921 r. w przedmiocie odroczenia zapłaty prywatno-prawnych wierzytelności pieniężnych w okręgu sądu apelacyjnego we Lwowie (Dz. U. Nr 51, poz. 317); rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 1921 r. w przedmiocie odroczenia zapłaty prywatno-prawnych wierzytelności pieniężnych w okręgu sądu apelacyjnego we Lwowie (Dz. U. Nr 106, poz. 777). Szerzej S. Goldstein, *Likwidacja moratorium w okupacji austriackiej*, GSW 1918, nr 37, 38; J. Münz, *Moratorium dla wierzycieli*, GB 1921, nr 5; O. Gross, *Kilka refleksyj analitycznych do ustaw z r. 1919 i 1920 o przedłużeniu czasookresu przedawnienia*, GP 1925, nr 7–8, 11–12; A. Lutwak, *Uwagi co do istoty maratorium i jego wpływu na bieg przedawnienia*, GP 1925, nr 7–8.

⁴⁸ Zob. ustawa z dnia 18 grudnia 1919 r. o przedłużeniu terminów przedawnienia oraz przedstawienia do zapłaty kuponów procentowych, rentowych i dywidendowych na terytorjum byłej dzielnicy pruskiej (Dz. U. Nr 98, poz. 518); rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 grudnia 1920 r. w przedmiocie przedłużenia terminów przedawnienia oraz przedstawienia do zapłaty kuponów procentowych, rentowych i dywidendowych na terytorjum byłej dzielnicy pruskiej (Dz. U. Nr 121, poz. 797); ustawa z dnia 14 lutego 1922 r. w przedmiocie zawieszenia przedterminowej spłaty rent, zahipotekowanych na włościach rentowych na obszarze byłej dzielnicy pruskiej (Dz. U. Nr 12, poz. 105).

wypadku przedłużanie terminów następowało wielokrotnie, aż do dnia 31 grudnia 1927 r.⁴⁹ Oczywiście wydanie tych aktów prawnych nie ułatwiało sprawy spłaty należności pieniężnych zaciągniętych głównie przed I wojną światową. Poza tym należy zaznaczyć, że w owym okresie na ziemiach polskich były w obiegu pieniądze państw zaborczych, w tym wprowadzona przez niemieckie władze okupacyjne – marka polska⁵⁰. Powodowało to wiele kłopotów, zwłaszcza w zakresie spłaty długów⁵¹. W szczególności, na obszarze dawnego Królestwa Kongresowego, powstał problem spłaty długów zaciągniętych w rublach „papierowych”, których wartość była faktycznie bliżej nieokreślona. Dotyczyło to zwłaszcza licznych spekulacji, polegających na spłacie długów hipotecznych, które były poprzedzone zakupem nieruchomości. Wierzytelności hipoteczne były najjaskrawszym tego przykładem, a co za tym idzie – nie stanowiły w tej materii wyjątku, spłacano bowiem w ogóle wierzytelności wyrażone w walucie rosyjskiej. Ciekawą na ten temat wystąpienia wierzycieli, którzy nie ograniczali się tylko do dezaprobaty zaistniałej sytuacji, ale organizowali się w stowarzyszenia. Egzemplifikacją tego jest wypowiedź prezesa Stowarzyszenia Obrony Wierzycieli Hipotecznych, który stwierdził, że: „tam ludzie giną z nędzy, bo dłużnicy po groszu za rubla złotego spłacają ich oszczędności, stanowiące jedyne zabezpieczenie ich starości i przyszłości rodziny (...)”⁵². Podobny wydzwięk miał list od grupy ziemi łowickiej właścicieli listów zastawnych Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie z dnia 25 września 1923 r. skierowany do Prezesa Rady Ministrów, w którym znalazł się następujący *passus*: „w chwili obecnej, kiedy za pudełko zapalek płaci się tysiące marek i więcej, spłacenie podług kursu 1 rubel = 2,16 marki wierzytelności przedwojennych rublowych, wyrażonych w niskich liczbach, z tego powodu,

⁴⁹ Zob. R. Jastrzębski, *Funkcje weksla...*, s. 36–37; A. Peretz, *Zagadnienie moratoryjne*, PIH 1926, z. 52, s. 1606–1608; *Przedłużenie moratorium dla weksli przedwojennych*, Przegląd Kupiecki 1927, nr 28; K.K., *Likwidacja stosunków z weksli, do których mają zastosowanie przepisy kod. handl. z 1808 r.*, Palestra 1928, nr 1. Zresztą sprawy wekslowe, z którymi związane były zagadnienia moratoryjne, trafiały często na wokandy sądowe; zob. orzeczenie SN z dnia 15 czerwca 1932 r., I C 2108/31, OSP 1933, poz. 3.

⁵⁰ Szerzej Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne w Polsce...*, s. 15 i n.

⁵¹ Zob. orzeczenie SN z dnia 28 sierpnia 1919 r., I C 355/19, Zb. Orz. SN Orz. Izb. Cyw. 1919, poz. 41; orzeczenie SN z dnia 11 września 1919 r., I C 317/19, Zb. Orz. SN Orz. Izb. Cyw. 1919, poz. 43; orzeczenia: SO w Warszawie, SO w Mławie, GSW 1918, nr 47, s. 465–467.

⁵² J. Łazarowicz, *Krzyk rozpaczcy*, Kurjer Warszawski, 28 maja 1921, nr 145; zob. L. Mutermilch, *List do redakcji. Kilka uwag w sprawie masowych spłat wierzytelności hipotecznych*, GSW 1921, nr 5, s. 38–39; K., *Spłata wierzytelności hipotecznej, zaciągniętej w markach polskich*, GSW 1923, nr 38, s. 339–340.

że przedstawiają wysokie wartości złote, jest nie tylko wołającą o pomstę niesprawiedliwością, lecz wprost absurdem, urągającym wszelkim wymaganiom logiki”⁵³.

W ten sposób waluta rublowa stała się wygodnym narzędziem machinacji finansowych. Oczywiście, jak słusznie stwierdził L. Domański: „gdy obrót rublami ustanie, posiadacze ich będą zmuszeni szukać nabywców rubli poza granicami kraju, a gdy i ten środek zawiedzie, pozostaną z papierami, przydatnymi chyba do tapetowania ścian”⁵⁴, ponieważ „nie ulega wątpliwości, że jeżeli dziś dłużnicy płacą zaległości pieniężne w rublach, to czynią to nie tyle z tego powodu, że posiadają ich zapasy, lecz dlatego, że specjalnie kupują ruble od osób trzecich, jako tańsze od marek polskich”⁵⁵. Sprawy nie załatwiło ujednoczenie waluty, czyli ustawowe uznanie marki polskiej jedynym środkiem płatniczym. Nastąpiło to z chwilą wejścia w życie ustawy z dnia 15 stycznia 1920 r. w przedmiocie ustanowienia marki polskiej prawnym środkiem płatniczym na całym obszarze Rzeczypospolitej (Dz. U. Nr 5, poz. 26). Związane to było z „koniecznością państwową” podyktowaną ustaleniami międzynarodowymi zawartymi na Konferencji Wersalskiej. Należy zaznaczyć, że nie tylko ten jeden akt prawny dotyczył ówczesnych zagadnień walutowych, a w szczególności wzajemnego stosunku zaborczych środków płatniczych do marki polskiej. W latach 1919–1920 wydano bowiem szereg regulacji, które określano zwykle mianem *leges Grabski*⁵⁶. W dawnej dzielnicy pruskiej wzajemny stosunek marki niemieckiej do marki polskiej na 1:1 został określony już w ustawie z dnia 20 listopada 1919 r. o walucie w obrębie byłej dzielnicy pruskiej (Dz. U. Nr 91, poz. 492)⁵⁷. Natomiast wspomniana wyżej ustawa

⁵³ AAN, PRM Rkt. 52, t. 5, k. 984.

⁵⁴ L. Domański, *O zobowiązaniach pieniężnych*, GSW 1918, nr 33, s. 310; zob. B. Rotwand, *Splata należności przedwojennych w walucie zagranicznej*, GSW 1921, nr 45 i 46, s. 364–365.

⁵⁵ L. Domański, *O zobowiązaniach pieniężnych*, GSW 1918, nr 35, s. 325.

⁵⁶ Zob. Z. Karpiński, *Dotychczasowy przebieg tzw. reformy walutowej*, Prz. Gosp. 1920, nr 2; E. Taylor, *Inflacja Polska*, Poznań 1926, s. 306 i n.; Z. Dalski, *Wpływ losów waluty polskiej na życie gospodarcze zachodniej Polski*, Poznań 1922, s. 4 i n.; F. Zoll, *Zobowiązania w zarysie według polskiego kodeksu zobowiązań*. Podręcznik..., s. 217–218; Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne w Polsce...*, s. 37–43; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski Międzywojennej 1918–1939*, t. 1, *W dobie inflacji (1918–1923)*, Warszawa 1967, s. 276–292.

⁵⁷ Sprawa zaprowadzenia waluty polskiej na obszarze górnośląskiej części Województwa Śląskiego była skomplikowana, związana była bowiem z ustawą konstytucyjną z dnia 15 lipca 1920 r. zawierającą statut organiczny Województwa Śląskiego (Dz. U. Nr 73, poz. 497 ze zm.) oraz polsko-niemiecką konwencją górnośląską zawartą w Genewie dnia 15 maja 1922 r. Zob. rezolucja Sejmu Śląskiego z dnia 28 listopada 1922 r. (Dz. U. Śl. Nr 3, poz. 18);

z dnia 15 stycznia 1920 r. ustaliła stosunek koron austriacko-węgierskich do marek polskich na 100:70⁵⁸. W przypadku waluty rosyjskiej – rubla, stosunek ten wynosił 100:216 marek polskich, na podstawie ustawy z dnia 29 kwietnia 1920 r. o zakazie dokonywania wypłat w walucie rublowej rosyjskiej i przerahowaniu zobowiązań rublowych na marki polskie (Dz. U. Nr 38, poz. 216)⁵⁹. Konkludując, trzeba stwierdzić, że wzajemny stosunek walut przedstawiał się następująco: 1 marka niemiecka = 1 marce polskiej; 1 korona austriacko-węgierska = 0,70 marki polskiej; 1 rubel rosyjski = 2,16 marki polskiej. Co interesujące, wyżej wymienione regulacje w większości zakazywały, pod groźbą kar, zawierania umów w innej walucie niż marka polska oraz wypłat według innego kursu niż określony ustawowo⁶⁰. Warto zaznaczyć, że na obszarze ówczesnego państwa polskiego, mimo dokonania *de iure* unifikacji waluty, był w obiegu tzw. pieniądz zastępczy (*Notgeld*). Miało to miejsce w szczególności na obszarze dawnego zaboru pruskiego⁶¹.

Oczywiście żadne ustawowe określenie wartości nie miało i nie ma sensu, życie bowiem tego rodzaju założenia koryguje, a relacje wzajemne walut

---

rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 1922 r. w przedmiocie zaprowadzenia waluty polskiej na górnośląskiej części Województwa Śląskiego (Dz. U. Nr 115, poz. 1038); rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 12 lutego 1923 r. w przedmiocie ustanowienia na obszarze górnośląskiej części województwa śląskiego marki polskiej drugim ustawowym środkiem płatniczym obok marki niemieckiej (Dz. U. Nr 18, poz. 117); rozporządzenie z dnia 10 marca 1923 r., L. 18 688, w przedmiocie ustanowienia na obszarze górnośląskiej części Województwa Śląskiego marki polskiej drugim ustawowym środkiem płatniczym obok marki niemieckiej (Dz. U. Śl. Nr 12, poz. 85). Zob. E. Spät, *Waluta polska na Górnym Śląsku*, GB 1922, nr 23–24; Z. Karpiński, *Wprowadzenie waluty polskiej na Górnym Śląsku*, Prz. Gosp. 1923, nr 1.

⁵⁸ Warto zaznaczyć, że stosunek ten został określony już w rozporządzeniu Ministra Skarbu z dnia 24 grudnia 1919 r. w przedmiocie ustanowienia stosunku marek polskich do koron (Dz. U. Nr 96, poz. 513).

⁵⁹ Zob. także rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 lipca 1921 r. w przedmiocie rozciągnięcia na województwa: nowogrodzkie, poleskie, wołyńskie, oraz powiaty: białowiecki, grodzieński i wołkowyski województwa białostockiego mocy obowiązującej ustawy z dnia 29 kwietnia 1920 r. o zakazie dokonywania wypłat w walucie rublowej rosyjskiej i przerahowaniu zobowiązań rublowych na marki polskie (Dz. U. Nr 75, poz. 514); dekret Nr 196 Naczelnego Dowódcy Wojsk Litwy Środkowej z dnia 12 marca 1921 r. w przedmiocie wprowadzenia waluty markowej polskiej [Dz. Urz. Tymczasowej Komisji Rządzącej. Litwa Środkowa, nr 12 (22)].

⁶⁰ Zob. wyrok SN z dnia 30 marca (8 kwietnia) 1922 r., C 7/22, OSP 1921–1922, poz. 383.

⁶¹ Zob. M. Kowalczyk, *Pieniądz zastępczy w czasie pierwszej wojny światowej. Przykład Prowincji Poznańskiej*, CPH 2006, z. 1; S. Lamparski, *Pieniądz zastępczy miasta Trzcianki 1914–1923*, Piła 1984.

mogły i mogą mieć zastosowanie tylko przy założeniu *ceteris paribus*. Tak też stało się w omawianym okresie, który charakteryzował się ogromnymi wydatkami nowopowstałego państwa polskiego, zwłaszcza w zakresie prowadzonych na szeroką skalę działań wojennych. Konsekwencją tego był druk pieniądza, powodujący zjawisko inflacji, która następnie przerodziła się w hiperinflację⁶². Stanowiło to bezpośrednią przyczynę ogromnych trudności przy wykonywaniu zobowiązań pieniężnych, gdyż wartość waluty polskiej – marki, była po prostu tak zmienna, że strony umowy nie mogły często określić wielkości świadczeń pieniężnych wyrażonych w pieniądzu obiegowym – marce polskiej. Przykładem tego jest relacja działacza PSL „Piast” J. Madejczyka, który w swoich wspomnieniach stwierdził: „mnie namówił dr Rzuchowski, który był pełnomocnikiem i parcelował folwark w Ujeździe (własność Stanisława Adamskiego), bym kupił ze dwadzieścia morgów. Folwark znajdował się obok mojego ojczystego gruntu. Nie mając pieniędzy, chciałem kupić jak najmniej. Stańło na tym, że kupiłem 5 morgów za 36 tys. marek, na co zaciągnąłem dług w towarzystwie zaliczkowym w Jaśle z zamiarem sprzedania trochę swoich gruntów, które były liche i daleko od domu położone. Lecz za jakieś dwa tygodnie marka spadła do tego stopnia, że już dług nie był straszny. Było to w roku 1920. A gdy przyszło w roku 1924 do wymiany marek na złote, to za 1 800 000 marek dostawało się 1 złoty. Moje więc 36 tys. marek, jakie zapłaciłem za 5 morgów ziemi, przedstawiało przy wymianie wartość 2 groszy, za które można było kupić wówczas pudełko zapalek. Nieraz potem mówiłem w gronie rodziny, iż były takie czasy, że za pudełko zapalek można było kupić 5 morgów gruntu (...)”⁶³. Oczywiście zjawisko inflacji generowało także głośne ówczesnie afery gospodarcze; mianowicie wtedy miała miejsce tzw. sprawa żyrardowska oraz sprawa parcelacji majątku Dojlidy. Pierwsza spowodowała duże

⁶² Szerzej J. Lewiński, *Inflacja* (w:) *Encyklopedia podręczna prawa publicznego...*, red. Z. Cybichowski, t. 1, s. 188–190; L. Szper, *Inflacja* (w:) *Encyklopedia nauk politycznych (zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze)*, red. E.J. Reyman, t. 2, Warszawa 1937, s. 679–685; T. Adamczewski, *Zagadnienie walutowe w Polsce*, RPiE 1921, z. 1; A. Roman, *Normalna droga dla reformy walutowej w Polsce*, PiH 1921, z. 38–39; J. Dmochowski, *Waluta a pozyczka*, Ekonomista 1922, t. 4; S. Makowiecki, *Uwagi o powodach spadku polskiej waluty*, PiH 1922, z. 8; T. Szturm de Sztrem, *Znaczenie inflacji jako podatku*, Ekonomista 1923, t. 3; R. Rybarski, *Marka polska i złoty polski*, Warszawa 1922; E. Taylor, *Ciężar inflacji w Polsce*, RPiE 1925, z. 4; tenże, *Inflacja Polska...*; J. Wasilkowski, *Zagadnienie waloryzacji zobowiązań prywatno-prawnych w orzecznictwie francuskim*, Warszawa 1926–1927, s. 46 i n.; Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne w Polsce...*, s. 45–56.

⁶³ J. Madejczyk, *Wspomnienia*, Warszawa 1965, s. 126.

straty Skarbu Państwa, sięgające przeszło 2,5 mln franków szwajcarskich, druga zaś dotyczyła spekulacyjnego handlu ziemią⁶⁴.

Podobne zjawiska miały miejsce, poza Polską, niemal w całej Europie Środkowej, zwłaszcza w Republice Weimarskiej oraz Republice Austriackiej, gdzie możliwa była zapłata długu wynoszącego w chwili zawarcia umowy połowę wartości kamienicy położonej w stolicy tych państw kwotą o równowartości biletu tramwajowego⁶⁵. Taka sytuacja powodowała liczne protesty wśród wierzycieli, którzy uważali się za pokrzywdzonych, wartość świadczeń dłużników bowiem nie przedstawiała dla nich istotnej wartości, jakiej spodziewali się w chwili zawarcia umowy. Należy przy tym podkreślić, że zwykle świadczenia pieniężne wyrażone były w walucie państw zaborczych, która przed I wojną światową charakteryzowała się określonym parytetem złotowym. Powodowało to uzasadnione niezadowolenie wierzycieli, zwłaszcza wobec osób, które nabywały swoje majątki drogą często podejrzanym machinacji finansowych. Zresztą funkcjonujący do tej pory w języku polskim termin „paskarz” pochodzi właśnie z tego okresu. Miała także miejsce w owym czasie lichwa wojenna, której próbowano przeciwdziałać na drodze regulacji prawnych⁶⁶. Jednak skuteczność tego ustawodawstwa w wielu wypadkach była wręcz znikoma, gdyż – jak słusznie stwierdził S. Karpiński: „dopóki pieniądz jest chory, żadna szubienica nie wytepi «lichwy». Nie towar drożeje, lecz pieniądz podleje”⁶⁷. Ówczesne nastroje społeczne charakteryzuje trafnie wypowiedź F. Sypowskiego, radcy Wyższego Sądu Krajowego w Wieliczce, który napisał w 1919 r., że „nadmiar krążących banknotów, wydanych bez podkładu złota i srebra, działa bowiem szkodliwie na fundusze dawniej uczciwie zdobyte, jak powódź szalejąca po łąkach uprawnych i dlatego powinny one być zarejestrowane i w pewne tamy ochronne ujęte”⁶⁸.

---

⁶⁴ Szerzej W. Bazylewski, *Sprawa Dojlid jako przyczynek do przeprowadzania reformy rolnej na początku II Rzeczypospolitej*, Najnowsze Dzieje Polski, 1914–1939. Materiały i Studia z okresu 1914–1939, t. 8, Warszawa 1964; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski Międzywojennej...*, s. 160 i 289; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Sprawa żyrdowska*, Warszawa 1983; M. Pietrzak, *Odpowiedzialność konstytucyjna w Polsce*, Warszawa 1992, s. 64 i n.

⁶⁵ Zob. Cz. Poznański, *Spadek waluty jako zagadnienie...*, s. 5.

⁶⁶ Zob. D. Fajenberg, *Lichwa*, Warszawa 1932, s. 114 i n.

⁶⁷ S. Karpiński, *Pamiętnik dziesięciolecia 1915–1924*, Warszawa 1931, s. 258.

⁶⁸ F. Sypowski, *Regulacja waluty. W obronie przedwojennych wartości*, Gazeta Lwowska, 24 kwietnia 1919, nr 94.

Wynika z tego, że polska waluta obiegowa – marka polska, stawała się tzw. pieniądzem papierowym, którego wartości strony nie były w stanie przewidzieć. Pieniądz taki jest bowiem „najszkodliwszym surogatem pieniężnym, ponieważ w następstwach swoich wprowadza nie tylko rozstrój w życie gospodarcze i finanse państwowe, ale podważa w społeczeństwie poczucie praworządności i zaufania do władz państwowych i samego państwa”⁶⁹. Zdania takiego był m.in. F. Zoll, który nawet uznał, że skoro marka polska nie jest stałym miernikiem wartości, nie jest także pieniądzem *sensu stricto*. Stanowi natomiast jedynie ogólny środek wymiany⁷⁰. Podobną opinię wyraził F. Zweig, który w dodatku do krakowskiego „Czasu” napisał: „temczasem dziś posługujemy się tylko surogatem pieniądza – znakiem obiegowym o wartości zmiennej z godziny na godzinę”, zaś „marka polska już dawno przestała być miernikiem wartości. Jest tylko środkiem obiegowym”⁷¹. Dlatego uważano, że konieczne jest wprowadzenie waluty złotej, gdyż „zniesienie złota jako środka wymiany, a zastąpienie go papierem jest niebezpieczne: emisja nie jest dostosowana do potrzeb obrotu, a posiada charakter przymusowej pożyczki państwowej”⁷² – pożyczki, którą musiało płacić całe społeczeństwo, zwłaszcza warstwy najuboższe. Zdać bowiem należy sobie sprawę z tego, że druk pieniądza papierowego zawsze stanowi ostateczny środek w niebezpiecznej chwili dla bytu państwowego, a co za tym idzie, ponieważ jest sytuacją anormalną, powinien być jak najszybciej zarzucony⁷³. Znakomicie te procesy ilustrują dane statystyczne dotyczące: działalności PKKP, kursu walut obcych oraz wskaźników kosztów utrzymania w Warszawie⁷⁴. Omawiane zjawiska nasiliły się w 1923 r. Przedstawia to poniższa tabela.

⁶⁹ S. Głąbiński, *Teoria Ekonomiki...*, s. 310.

⁷⁰ F. Zoll, *Staly miernik wartości*, Tydzień Polski 1923, nr 13, s. 9.

⁷¹ F. Zweig, *Miernik złoty*, dodatek ekonomiczny do Czasu, 30 kwietnia 1923. Zob. S. Głąbiński, *Wykład Ekonomiki Społecznej wraz z zarysem polityki ekonomicznej i z historią ekonomiki*, Lwów 1913, s. 295–299; tenże, *Nauka Skarbowości*, Warszawa–Lwów 1925, s. 565–566; Z. Stahl, *Uwagi o współczesnych doktrynach monetarnych*, PPIA 1930, nr 1, s. 35–37.

⁷² E. Strasburger, *Zagadnienie waluty podczas wojny*, *Ekonomista* 1919, t. 2, s. 4. Zob. A. Krzyżanowski, *O walucie naszej i środkach jej uzdrowienia*, GB 1922, nr 4; W. Natanson, *Zagadnienie naprawy skarbu*, *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 1923, nr 46.

⁷³ S. Głąbiński, *Teoria Ekonomiki...*, s. 317.

⁷⁴ Zob. *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. Rok wydania I 1920/22*, cz. 2, Warszawa 1923, s. 223–227, 248–250; *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. Rok wydania III 1924*, Warszawa 1925, s. 159; *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. Rok wydawnictwa V 1927*, Warszawa 1927, s. 218.